

Korte lesomschrijving

Deze les gaat over het canonvenster:

De Grachtengordel.

Titel De grachtengordel, stadsuitbreiding in de 17de eeuw

Vak Geschiedenis, Aardrijkskunde, Maatschappijleer, CKV en eventueel: Biologie, Beeldende Vorming

Venster de Grachtengordel

Tijdvak 1600-1700, Tijd van regenten en vorsten

Doelgroep Voortgezet onderwijs - onderbouw

Tijdsduur 60 minuten

Groeperingsvorm Klassikaal, individueel of tweetallen

Lesdoelen

- De leerlingen leren over het ontstaan van de grachtengordel van Amsterdam en over stadsplanning
- De leerlingen leren, zien en ervaren de reden en wijze van uitbreiding van de stad Amsterdam in de 17de eeuw
- De leerlingen leren sporen uit het verleden herkennen op de kaart van het huidige Amsterdam en passen dit toe in een stadswandeling op papier

Benodigde voorkennis Geen

Benodigdheden

- Internet
- Docentenhandleiding VO
- Vensterplaat de Grachtengordel
- Werkblad VO
- Bijlage werkblad: zwart-wit plattegrond van het huidige Amsterdam
- Digitale evaluatie

Beoordeling

- Bespreken werkblad

Lesactiviteiten

Introductie

Er zijn verschillende opties:

Optie 1

Besprek klassikaal de vensterplaat over de grachten-gordel. Laat de vensterplaat eerst zien zonder de i-tjes te openen. Laat eerst de leerlingen de vensterplaat

aandachtig bekijken gedurende 1 à 2 minuten. Stel vervolgens de volgende vraag: Wat gebeurt hier? Geef enkele kinderen een beurt en vraag na elke beurt: Wat kunnen we nog meer ontdekken? Schrijf in steekwoorden op het bord wat de leerlingen zeggen over wat ze zien en denken. Als er geen nieuwe informatie uit de klas komt stopt u. Let op: alle bijdragen van de kinderen zijn waardevol, laat ze wel hun antwoord motiveren.

Instructie voor het gebruik van de vensterplaat:

De vensterplaat is een hulpmiddel om informatie over de tijd waarin de Amsterdamse grachtengordel werd aangelegd zelf te ontdekken en over te brengen.

In de vensterplaat zijn allerlei elementen interactief gemaakt. Deze zijn gemarkeerd met een i. Wanneer u op een i klikt, verschijnt er informatie over een bepaald onderwerp in relatie tot het canonvenster de Grachtengordel. De teksten kunt u achterin deze handleiding terugvinden.

TIP: Bekijk voor of na het bespreken van de vensterplaat samen met de klas de animatiefilm: De groei van de Grachtengordel van Stadsarchief Amsterdam, via deze link: <http://bit.ly/2oUuLuw> of via de website www.entoen.nu/grachtengordel. Doet u dit vooraf, dan herkennen ze elementen uit de film in de vensterplaat. Dat geeft handvatten bij het bekijken en benoemen. Maar u geeft dan ook al de nodige informatie weg en hierdoor wordt het denken en kijken veel meer gestuurd. U kunt zelf het beste bepalen wat de groep nodig heeft en aan kan.

Optie 2

Bekijk samen de Klokhuisfilm over de stadsuitbreiding van Amsterdam in 17de eeuw: <http://bit.ly/2piDIEc> Op de UNESCO-werelderfgoedlijst staan gebouwen en natuurgebieden die we moeten beschermen, omdat ze bijzonder zijn en uniek op de hele wereld.

Kijk op: www.unesco.nl/cultuur/werelderfgoed voor meer informatie. Er staan 9 Nederlandse dingen op deze lijst zoals de grachtengordel, het Rietveld-Schröderhuis en de Waddenzee. Zo bijzonder zijn deze gebouwen of gebieden.

- Welk gebouw of gebied zou jij graag op de werelderfgoedlijst willen zetten en waarom?

Kern

Deel de werkbladen uit. De leerlingen kunnen individueel of in tweetallen werken. Het werkblad bestaat uit 5 opdrachten: 1 A,B,C, 2 en 3. Deze opdrachten kunnen ze maken met behulp van de zwart-wit plattegrond van Amsterdam, internet, boeken en/of tijdschriften als vervanging of aanvulling op het internet.

Opdracht 1 (A, B en C):

Bestaat uit kennisvragen, die ze kunnen beantwoorden aan de hand van de Klokhuisfilm-aflevering over de grachtengordel, de canon-clip of de teksten onder de i-tjes in de vensterplaat.

Opdracht 2:

In deze opdracht zetten de leerlingen belangrijke mijlpalen van de aanleg van de grachtengordel op een tijdlijn. Hierbij maken ze gebruik van de animatiefilm: *De groei van de Grachtengordel* van Stadsarchief Amsterdam (<http://bit.ly/2oUuLuw>).

Deze opdracht geeft de leerlingen inzicht in het ontstaan van de grachtengordel in chronologische volgorde en vormt het uitgangspunt van opdracht 3. (Voor de goede volgorde, zie onder bij Antwoorden).

Opdracht 3:

De leerlingen ontwerpen zelf een stadswandeling langs 7 plekken in de binnenstad van Amsterdam. De wandeling vindt plaats binnen de stadsgrens van de 17de eeuw. De leerlingen kiezen 5 van de 10 historische plekken uit een lijst. De twee andere plekken mogen de leerlingen zelf kiezen. Dit kunnen plekken zijn die zij leuk, mooi of in hun ogen belangrijk vinden. Maar het kunnen ook plekken zijn om gewoon even uit te rusten en iets te eten of te drinken.

Hieronder staan enkele activiteiten die kunnen dienen als aanvulling of verdieping van de les:

1: Groen in de grachtengordel (Tekenen)

De dierentuin Artis ligt nu in het centrum van de stad en is in 1838 in deze buurt gekomen. Deze buurt heet de Plantage-buurt en ligt binnen de grachtengordel. Eigenlijk was dit gebied bedoeld voor huizen, maar er waren

niet genoeg kopers. Dit gebied werd toen eerst een stadstuin, waar de Amsterdammers konden genieten van het groen. In 1682 kwam hier ook de Hortus Botanicus Amsterdam. Dit is een botanische tuin met bijzondere en vaak exotische planten die werden gebruikt voor wetenschappelijk onderzoek. Nu is het een museum. Zie je iets moois? Dan maak je er tegenwoordig snel even een foto van, maar in de 17de eeuw moest je het natekenen om het aan anderen te laten zien. Voor wetenschappelijk onderzoek worden planten en bloemen heel precies nagetekend, zodat andere onderzoekers ze kunnen herkennen (determineren). Dit heet botanisch tekenen.

Opdracht: Probeer het maar! Kies een bloem, blad of takje. Teken dit met potlood of fineliner heel precies na. Zoek op internet. Type "botanisch tekenen" in en ga naar afbeeldingen. Laat je inspireren door de mooie voorbeelden.

2: Maquette van een bel-etage (Handvaardigheid)

Met de bel-etage wordt de eerste verdieping bedoeld die boven de begane grond of het souterrain is gebouwd. In de 17de eeuwse grachtenpanden en stadspaleizen is dit de 'mooie' verdieping. Het woord bel-etage lijkt een Frans woord, maar is het niet. De Nederlanders hebben het woord bel (= mooi) en het woord etage (= verdieping) samengevoegd!

Opdracht: Richt nu je eigen bel-étage in. Zoek 5 voorbeelden op internet. Je kunt alvast starten met het zoeken op de volgende websites.

www.willetholthuysen.nl/

www.hetgrachtenhuis.nl/

www.grachtenmusea.nl/

www.museumvanloon.nl/

3: Maak een nieuw ontwerp voor de wijk waar de school ligt (samenwerken in groepjes)

De grachtengordel is ontworpen op de tekentafel. Hier waren verschillende belangrijke mensen bij betrokken: bijvoorbeeld de burgermeester, de schatkistbewaarder en de stadstimmerman. Allemaal hadden ze verstand van bepaalde zaken en vonden ze bepaalde dingen wel of niet belangrijk. Het ontwerp moest rekening houden met verschillende eisen.

vervolg op pagina 3

Vervolg Lesactiviteiten

vervolg van pagina 2

De pakhuizen moesten makkelijk bereikbaar zijn, het moest fijn zijn om er te wonen en het moest er mooi uit zien, zodat de rijke kooplui graag een stuk land wilden kopen om er hun huis op te zetten. Maar de stad moest ook nog goed te verdedigen zijn.

Een ontwerp maak je dus niet zomaar. Je moet rekening houden met de wensen van de mensen die er gebruik van maken en het moet veilig zijn.

Maak een nieuw ontwerp voor de wijk. Ga als volgt te werk:

Stap 1: Denk eerst zelf na over de volgende vragen en maak alvast een schetsje:

Bekijk de plattegrond van de wijk waar de school staat.

Wie maken er allemaal gebruik van? Denk aan de bewoners, bedrijven en mensen die er werken.

Welke voorzieningen zijn belangrijk in de wijk? Denk aan wonen, werken, leren en recreëren. Inventariseer wat er is, wat moet blijven en wat er mist.

Stap 2: Bespreek met elkaar de antwoorden op de vier vragen en bekijk de verschillende schetsjes. Maak nu samen een lijstje van eisen:

Wie maken gebruik van deze wijk?

Wat moet er behouden blijven, wat mag weg en wat mist er of moet worden vernieuwd? Licht je antwoord toe.

Welke sfeer willen jullie de wijk geven? Welke materialen en/of kleuren kun je hiervoor gebruiken? (maak eventueel een moodboard - een collage met plaatjes van kleuren, materialen en structuren)

Stap 3: Maak samen een ontwerp op basis van de eisen en de verschillende schetsjes.

Afsluiting

Bespreek de antwoorden op het werkblad.

Maak eventueel een excursie naar Amsterdam om één van de zelf vormgegeven stadswandelingen van de leerlingen daadwerkelijk uit te voeren.

Antwoorden werkblad

1A: Welk tijdvak?

Antwoord: 1600-1700, de tijd van vorsten en regenten

1B: Hoe wordt deze eeuw genoemd?

Antwoord: De Gouden Eeuw.

1C: De stad Amsterdam groeide zo hard in de 17de eeuw, omdat:

Antwoord 1: Amsterdam veel geld verdiende door de handel. Veel mensen wilden daarom in Amsterdam komen wonen en werken.

Antwoord 2: Geloofsvluchtelingen naar het tolerante Amsterdam vluchtten, omdat je hier niet werd vervolgd om je geloof..

2: Juiste volgorde op de tijdlijn:

Antwoord: nummer 2 - 8 - 4 - 11 - 5 - 9 - 7 - 6 - 10 - 1 - 3

Gebeurtenissen in chronologische volgorde:

- **1611** Aanleg nieuwe vestingwal vanaf de westkant tot huidige Leidsegracht
- **1614** Aanleg Prinsengracht
- **1615** Aanleg van de Jordaan
- **1620** Start bouw van de Westerkerk
- **1644** Aanleg Nieuwe Waalseiland
- **1648** Start bouw nieuw Stadhuis op de Dam
- **1652** Aanleg Oostelijke Eilanden
- **1660** Aanleg nieuwe vestingwal vanaf de oostkant
- **1663** Aanleg tweede deel Grachtengordel: Heren-, Keizers- en Prinsengracht tot aan de Amstel
- **1669** Aanleg Nieuwe Prinsengracht
- **1682** Aanleg van de stadstuinen - de Plantage

Teksten vensterplaat

Teksten Vensterplaat Grachtengordel

1. De Amsterdamse grachtengordel

- i-punt: toerist met kaart
- Informatie: Toeristen komen graag naar Amsterdam. Eén van de belangrijkste bezienswaardigheden is de 17de-eeuwse grachtengordel. Langs de grachten staan huizen met prachtige gevels. Samen met de bomen en bruggen doen die het goed op de foto. Sinds 2010 staat de grachtengordel zelfs op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. Wat maakt de grachtengordel zo bijzonder? De grachtengordel is een uniek stelsel van grachten, sluizen en bruggen. Het hele plan voor deze stadsuitbreiding is bedacht op de tekentafel: niet alleen mooi, maar vooral ook praktisch. De goederen moeten namelijk makkelijk bij de pakhuizen gebracht kunnen worden. Amsterdam wordt in de 17de eeuw niet voor niets het pakhuis van de wereld genoemd. Maar het Amsterdam moet ook een fijne en chique omgeving zijn om in te wonen.

2. De Gouden Eeuw

- i-punt: VOC embleem of man met ton
- Informatie: De grachtengordel hebben we te danken aan de bloeiende handel in de 17de eeuw. De rijke kooplieden besturen ook de steden en de provincies. Machtige mannen dus. De Nederlandse schepen varen door heel Europa voor graan, hout, wol en huiden. Maar ze halen ook kruiden en andere kostbare producten uit Azië, West-Afrika, de Caraïben en Noord- en Zuid-Amerika. In een korte tijd worden enkele families in Amsterdam heel erg rijk door deze handel in exotische producten. In 1602 wordt namelijk de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) opgericht en in 1621 de West-Indische Compagnie (WIC). Deze handelsmaatschappijen sturen schepen naar alle hoeken van de wereld om handel te drijven – zelfs in mensen. De goederen die de schepen mee terugnemen zijn zeldzaam in Europa. Ze worden voor veel geld verkocht. Ook de drooglegging van de Beemster was een goede investering. De nieuwe vruchtbare grond bracht al snel veel geld op.

3. Amsterdam handelsstad

- i-punt: locatie van de Dam op de plattegrond
- Informatie: Amsterdam begint in de middeleeuwen als een moerassig dorp aan de rivier de Amstel. Rond 1250 bouwen mensen een dam in de Amstel. Die wordt

de Aemster-dam genoemd en is de eerste verbinding tussen beide kanten van de Amstel. De Dam is nu het bekendste plein van de stad. Pas in de 17de eeuw groeit de stad uit tot een grote handelsstad. Handelsschepen kunnen Amsterdam gemakkelijk in- en uitvaren via de Zuiderzee (nu IJsselmeer). Steeds meer schepen leggen aan in de haven van Amsterdam. De bloeiende handel brengt welvaart en voorspoed. Het rijke Amsterdam trekt eind 16de eeuw steeds meer mensen door de godsdienstvrijheid en de handel. Maar er is binnen de stadsmuren niet genoeg plek. Daarom bouwen mensen hun huis buiten de stadsmuren. Dat is gevaarlijk: er is geen bescherming tegen vijanden. De bestuurders van de stad vinden het ook niet fijn want ze lopen belasting mis. Daarom kiezen ze voor een stadsuitbreiding..

4. Uitbreiding van de oude stad

- i-punt: water in de gracht
- Informatie: De grachtengordel is geen natuurlijk water, maar door de mens gemaakt. Dit stelsel van waterwegen heeft drie functies: waterbeheersing, transport en verdediging tegen vijanden. De ideeën van Hendrick Jacobszoon Staets, de stadstimmerman zijn erg belangrijk geweest voor het ontwerp. Er is zelfs een brug in de Herengracht naar hem vernoemd. Het nieuwe deel van de stad moet mooi worden. Deftige huizen voor de rijke kooplieden en een plek voor de gewone arbeiders. Maar te groot is ook niet goed. Dan wordt de stadsmuur zo lang dat je hem niet meer goed kunt verdedigen. Samen bedenken de bestuurders en de stadstimmerman de grachtengordel: drie grachten rondom de oude stad en aan de rand de Jordaan. Daaromheen komt een nieuwe stadsmuur. De uitbreiding van Amsterdam in de 17de eeuw start in 1613. Na bijna 50 jaar volgt de tweede fase. De grachten worden doorgetrokken tot aan de andere kant van de Amstel.

5. Het ontwerp van H.J.Staets

- i-punt: de Gouden Bocht op de plattegrond, de Herengracht tussen Leidsestraat en Vijzelstraat
- Informatie: De Gouden Bocht is één van de deftigste stukjes van de Herengracht. Hij is niet rond, maar hoekig. Het is een idee van stadstimmerman Staets, die het ontwerp maakt voor de grachtengordel. Hij vindt strakke vormen mooi en praktisch. Want aan een ronde gracht kun je geen rechte huizen zetten, dat past niet.

 Vervolg Teksten

Het plan voor de nieuwe stad is helder. De gracht die het dichtst bij de oude stad ligt, moet de deftigste gracht worden: de Herengracht. Over die gracht worden voor het eerst stenen bruggen gebouwd, in plaats van houten. Tussen de drie grote grachten, de Herengracht, de Keizersgracht en de Prinsengracht, komen iets kleinere huizen. Daar kunnen bijvoorbeeld wevers en winkeliers wonen. Zij zijn niet rijk, maar ook niet zo arm dat ze in de Jordaan hoeven te wonen, de aparte wijk voor de gewone man. Want arm en rijk - dat mengt niet echt.

6. De aanleg van de grachtengordel

- i-punt: locatie van de Haarlemmerpoort op de plattegrond
- Informatie: Bij elke stadsuitbreiding schuift de grens van de stad meer richting Haarlem. Dit is de vierde Haarlemmerpoort in 1618. Hij maakt deel uit van de nieuwe vestingwerken die horen bij de aanleg van de grachtengordel. In 1840 wordt deze poort vervangen door de huidige poort aan het Haarlemmerplein. De nieuwe vestingwerken bestaan uit een vestingwal met 26 bastions en acht poorten. Na het aanleggen van de nieuwe vestingwal breken de arbeiders de oude wal af en beginnen met het graven van de grachten. Het land is erg drassig in en om Amsterdam. Stenen huizen zouden wegzakken in de bodem. Daarom slaan (heien) ze palen zover in de grond, tot ze op een stevige grondlaag staan. Om de grachten te kunnen graven worden delen van de stad ontruimd. De kleine bedrijfjes, immigranten en arbeiders moeten naar de Jordaan, de wijk voor de gewone man.

7. Een huis om mee te pronken

- i-punt: gevels aan de overkant van het water
- Informatie: Grachtenpanden zijn heel hoog en herkenbaar aan een bijzondere gevel. Er zijn verschillende soorten gevels, zoals de trapgevel, halsgevel en klokgevel. Op de gevel zie je een hijsbalk met daaronder een luik. Goederen of meubels worden met een touw naar boven of beneden getakeld. Handig bij verhuizingen, want de trappen zijn veel te smal. Grachtenpanden hebben vaak vier verdiepingen en een tuin. Dat is in de 17de eeuw iets nieuws, groen in de stad! Als je een dubbel grachtenpand hebt én een koetshuis, dan wordt je huis zelfs een stadspaleis genoemd. De onderste verdieping ligt lager dan de weg en heet een souterrain. Daar zijn de keuken en het washok. De bedienden hebben er een eigen ingang. De eerste

etage heet de 'bel-etage'. Daar zijn de 'pronkkamers'. Je moet eerst buiten een trap op om naar binnen te gaan. Handig voor de deftige bewoners - als de gracht overstromt houden zij tenminste droge voeten.

8. Wonen in een grachtenpand

- i-punt: interieur grachtenpand
- Informatie: Alleen de rijkste burgers, zoals kooplieden of stadsbestuurders, kunnen in de 17de eeuw een grachtenpand kopen. Ze kosten een kapitaal, maar dan heb je ook wat! Iedereen kan aan je huis zien dat je veel geld hebt. Aan de Keizersgracht nummer 672 vind je het huis van de Amsterdamse regentenfamilie Van Loon. Het is nu een museum. Hier voel je nog steeds de sfeer van de Gouden Eeuw. In museum Van Loon zie je prachtig zilverwerk, meubels, porselein en natuurlijk familieportretten. Bijvoorbeeld het portret van Willem van Loon, een van de oprichters van de VOC in 1602. De tuin is in 17e-eeuwse stijl, met achterin het koetshuis. Een echt stadspaleis dus. Tegenwoordig kost een appartement in een grachtenpand aan de Keizersgracht al snel een miljoen euro of meer! Net als in de 17de eeuw kunnen alleen heel rijke mensen dit kopen. Je vindt dan ook veel advocaten, artsen en bedrijven in de grachtengordel.

9. Te groot

- i-punt: brug op de achtergrond
- Informatie: De ontwerpers willen de grachtengordel helemaal volbouwen met huizen. Maar er zijn niet genoeg opdrachtgevers voor het bouwen van zulke dure panden. Een deel van de grachtengordel blijft daarom leeg. Het stadsbestuur bedenkt daar een oplossing voor. Waar geen huizen staan, moet een grote tuin komen: de Plantage. In deze stadstuin kunnen rijke mensen wandelen en ontspannen. In de Plantage komt ook een botanische tuin. Dat is een tuin met heel bijzondere planten uit andere delen van de wereld. En in 1838 komen er ook dieren bij! Daarom heeft Amsterdam nu een dierentuin middenin de stad, Artis. In de 20ste eeuw is er meer ruimte nodig voor het verkeer. Bijna de helft van het vaarwater in Amsterdam wordt gedempt om straten en parkeerplaatsen te maken. Maar gelukkig is in 1901 de Reguliersgracht met de zeven bruggetjes gered door fel protest van de bevolking.